

KADOC

Documentatie- en Onderzoekscentrum
voor Religie, Cultuur en Samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01|02|03|04|05|06|07|08|09|10|11|12|2006

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Carine Dujardin / Roeland Hermans / Jo Luyten / An Vandenberghé / Luc Vints

Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Emiel Lamberts / Schoonzichtlaan 52 / B- 3020 Herent

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / +32 (0) 16 32 35 00

Fax / +32 (0) 16 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be

Internet / <http://kadoc.kuleuven.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 432-0000011-57 van de KU.Leuven met vermelding 'gift KADOC TQO-MECEN1-P3610'.

Vanaf 30,00€ wordt een fiscaal attest bezorgd.

Cover: spotprent op Leo XIII en de Sint-Pieterspenning (1885), opgenomen in de nieuwe KADOC-publicatie The Papacy and the New World Order. Vatican Diplomacy, Catholic Opinion and International Politics at the Time of Leo XIII, 1878-1903 (zie verder blz. 13).

- 4 Van Antwerpen tot Vilvoorde
Archieven van gasthuizusters-augustinessen op KADOC
- 8 Missie en wetenschap
Verslag van een Romeinse workshop
- 10 "Eenige bijzonderheden"
Tentoonstelling over missie en wetenschap
- 13 Leo XIII en de wereld
Nieuwe publicatie
- 14 Voor hem én haar. En hun kinderen
Onderzoek naar volkstuinten in Vlaanderen

4	4	8
13	14	14

Van Antwerpen tot Vilvoorde

Archieven van gasthuiszusters-augustinessen op KADOC

Archieven van religieuze instituten vinden sedert een vijftal jaren in toenemende mate hun weg naar KADOC. Herhaaldelijk wordt op deze bladzijden de overdracht van een nieuw congregatie- of kloosterarchief toegelicht. Daarbij wordt eveneens een staalkaart van onderzoeksmogelijkheden aangeboden. Sedert enige tijd beschikt KADOC over een interessant archieffonds van congregaties van gasthuiszusters-augustinessen. De instroom van die archieven nam in 2003 een aanvang, toen de Antwerpse gasthuiszusters-augustinessen hun omvangrijke archief aan KADOC overdroegen. Eind 2005 beslisten ook de gasthuiszusters-augustinessen van Brussel hun rijke archief te deponeren. Terzelfder tijd werden contacten gelegd voor de overdracht van de archieven van de Lierse gasthuisingemeenschap.

Sedert de verspreiding van het christendom en de opkomst van het religieuze gemeenschapsleven hebben gelovigen zich toegelegd op de caritas ten behoeve van de noodlijdende medemens. In de gast(en)huizen van abdijen vonden reizigers en pelgrims een onderkomen en voedsel. Vanaf de elfde en twaalfde eeuw ontstonden, parallel met de groei van de stedelijke centra, nieuwe instellingen die zich ontfermden over zieke en hulpbehoevende burgers. Het hospitaalwezen kreeg op die wijze een nieuwe functie. Voortaan verschaftte het gasthuis een onderkomen, niet alleen aan passanten (*xenodochia*), maar vooral aan zieken en aan stedelingen die door ouderdom of armoede werden getroffen (*hospitalia infirmorum of nosocomia*). Onder stimulans van de zogenaamde *vita apostolica*, waarbij zowel religieuzen als leken hun leefwijze trachtten te

spiegelen aan het leven van de apostelen en de eerste christenen, ontstonden tal van religieuze en semireligieuze gemeenschappen. Ook in de stedelijke gasthuizen schakelden lekenbroeders en -zusters zich in ter verzorging van zorgbehoevende medemensen. Gegoede burgers, edellieden of stedelijke overheden stelden infrastructuur en financiële middelen ter beschikking. Geleidelijk verdwenen de broeders uit de hospitalen en namen de zusters de regel van Sint-Augustinus aan. In de meeste Vlaamse steden ontstonden in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw gasthuizen, bijvoorbeeld in Doornik (1112), Brugge (1188), Gent (1196) en Aalst (1232).

Het gasthuiswezen

De drie congregaties die beslisten hun archieven aan KADOC in bewaring te geven, kenden alle hun ontstaan op het einde van de twaalfde eeuw. Om zieke en vermoeide bedevaarders op weg naar Compostela en het plaatselijke heiligdom van de H. Gummarus op te vangen, richtte een gemengde semireligieuze gemeenschap rond 1130 een gasthuis op in de zogenaamde Pettendonckweiden in Lier. In Brussel ontstond uit de broederschap van de H. Geest de congregatie van gasthuiszusters van het Sint-Jansgasthuis ten Poel (1186). In Antwerpen dateert de oudste vermelding van het O.-L.-Vrouwe- of Sint-Elisabethgasthuis uit 1226. In de loop van de veertiende en de vijftiende eeuw verstevigden de stedelijke overheden hun greep op het beleid van de gasthuizen. Ze stelden voogden aan die in naam van de stedelingen belast werden met de organisatie en het nazicht van de rekeningen. Vanaf de zestiende eeuw steeg het aantal noodlijdenden sterk ten gevolge

van hongersnoden, oorlogsomstandigheden en ziekten. De oprichting van 'gespecialiseerde' instellingen per categorie hulpzoekenden drong zich op. Armen en ouderlingen kwamen nu terecht in godshuizen en ouderlingentehuizen, zwervers en bedelaars in de *bayerds*. Voortaan kwamen uitsluitend arme zieken in de gasthuizen terecht.

Bij de inlijving van onze gewesten bij de Franse republiek naast de overheid de goederen van de gasthuizen. De religieuzen werden er niet meer toegelaten. De bijstand aan behoeftigen werd een zuivere overheidsaangelegenheid en de verzorgingssector werd gelaïciseerd. De overheid voorzag in een nieuw organisatiesysteem. In 1796 richtte men per gemeente twee commissies op: het Bureau van Weldadigheid en de Administratieve Commissie der Burgerlijke Godshuizen (later COO en OCMW). Ze beheerden voortaan in naam van de lokale gemeenschap de genaaste gasthuizen. Die wet zou ervoor zorgen dat vele hospitalen evolueerden van vrijwel autonome instellingen naar openbare instituten.

Illustratie: Brusselse gasthuiszusters aan het werk in de wasplaats van het Sint-Jansziekenhuis, jaren 1930.

In het begin van de negentiende eeuw werden de gemeenschappen van religieuzen opnieuw in de gasthuizen ingeschakeld wegens een chronisch gebrek aan bekwaam en betaalbaar lekenpersoneel. Het zogenaamde klooster-decreet van 18 februari 1809 bood elke gemeenschap de mogelijkheid haar statuten ter goedkeuring bij de keizerlijke overheid in te dienen. De meeste gingen daarop in.

Veel verplegende congregaties richtten, in het kader van de uitbouw van het katholieke organisatiewezen, in de loop van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw eigen instellingen op. Daardoor verkregen ze een sterkere autonomie ten aanzien van een vaak liberaal en/of vrijzinnig gemeentebestuur dat vond dat de religieuzen opnieuw uit de stedelijke hospitalen dienden te vertrekken en het best door lekenpersoneel werden vervangen. Zo richtte de Antwerpse congregatie in 1890 het Sint-Camillusinstituut op; de Brusselse gemeenschap stichtte in 1851 het Sint-Jan en Sint-Elisabeth Instituut en de Lierse het H.-Hartgesticht (1907). Halfweg de negentiende eeuw stonden de oude, heropgerichte gasthuisgemeenschappen vaak aan de wieg van nieuwe congregaties van gast-

huiszusters-augustinessen. Door bemiddeling van de lokale geestelijkheid werd verkregen dat enkele zusters uit een naburig gasthuis werden ingeschakeld in de nieuw gestichte negentiende-eeuwse gasthuizen. Na verloop van jaren trokken die nieuwe gemeenschappen steeds meer eigen leden aan en ontstonden er nieuwe gasthuiscongregaties. Zo zorgden de gasthuiszusters van Asse - in 1958 gefusioneerd met de Antwerpse - mee voor de stichting van de congregaties van Merchtem (1845) en Bornem (1857). De gasthuiszusters van Asse lagen ook aan de basis van de stichting van een congregatie van zwartzusters-augustinessen in Asse (1822). Laatstgenoemde werkte mee aan de stichting van de congregatie van zwartzusters-augustinessen te Sint-Truiden (1842).

De congregaties van Antwerpen, Brussel en Lier groeiden uit tot toonaangevende gemeenschappen. Ze drukten vanaf de dertiende tot diep in de twintigste eeuw een belangrijke stempel op het verzorgingswezen in onze provincies.

Archief en onderzoek

De archieven van de congregaties zijn ongemeen rijk en kunnen in tal van onderzoeksprojecten - zowel op micro- als op macroniveau - bruikbaar en zelfs verrassend materiaal aanbrenen. Mogelijke onderzoeksvragen met betrekking tot ziektebeelden, patiëntenoverzichten en verzorging (ziekenhuis- en patiëntenregisters), goederenbeheer en -verwerving (rent-, kaart-, en pachtboeken, nalatenschappen), genealogie (persoonsdossiers), religieuze en devotieele praktijken van de zusters (akten van authenticiteit van relieken, registers van broederschappen), reglementering van het klooster- en gasthuiswezen (statuten), de rol van de gasthuispastores en genderonderzoek (eigendomsakten, briefwisseling, bestuursdocumenten), het financieel beheer van het gasthuis (rekeningen en rekeningenregisters), contacten met burgerlijke en kerkelijke instanties (briefwisseling met

Illustratie: Antwerpse gasthuiszuster met 2 dokters in de operatiezaal van Stuivenberg, ca. 1930.

bisdom en stedelijke functionarissen), de geschiedenis van de door de religieuzen bediende instellingen, ... kunnen alle aan de hand van het overvloedige en interessante bronnenmateriaal worden beantwoord.

Tot de absolute esthetische en historiografische parels behoren de verluchte professie-registers van de Antwerpse gasthuiszusters (1698-1751) en de *Caerten Figurative* of het kaartboek van de Brusselse congregatie (1709-1713). Dat laatste biedt een overzicht van de goederen van het Brusselse gasthuis. Het geeft niet alleen zicht op het uitgestrekte patrimonium van de instelling, maar biedt de onderzoeker ook een kijk op de dorpsstructuren rond Brussel en kan worden aangewend voor de

Illustratie: detail van de Caerte Figurative vande Goederen (van de Brusselse gasthuiszusters) geleghen onder die Prochie van Dworpe, 1713.

studie van toponymie, nederzettingsgeschiedenis, landschapsreconstructie, agrarische en sociale geschiedenis, parochiaal en historisch-architecturaal onderzoek enzovoort.

Samen met het archief van de drie gasthuiscongregaties kwamen ook de archieven van de gemeenschappen over waarmee ze in de jaren 1950-1960 een fusie aangingen. Het archief van de Antwerpse gasthuiszusters bevat daarom ook de archiefbescheiden van de congregatie van Asse. Dat van Lier bevat archivalia van de congregaties van Vilvoorde en Dendermonde.

Als wetenschappelijk onderzoekscentrum heeft KADOC zich toegelegd op het historisch onderzoek van vrouwencongregaties. Naar aanleiding van jubilea schreven diverse medewerkers de geschiedenis van religieuze instituten. Voor de congregaties van de gasthuiszusters-augustinessen van Boom en Lier voerde KADOC al een dergelijke opdracht uit.

Terloops dient ook vermeld dat KADOC niet alleen archieven van verplegende congregaties van gasthuiszusters-augustinessen in bewaring heeft, maar ook de archieven van de Hasseltse grauwezusters-franciscanessen en van de Mechelse zwartzusters van het Convent van Galilea. Die twee congregaties legden zich - in tegenstelling tot de gasthuiszusters - toe op de thuisverpleging. De grauwezusters-franciscanessen bedienden daarnaast ook het stedelijk gasthuis van Hasselt. In combinatie met de archieven van de gasthuiscongregaties vormen die bestanden een uitstekende staalkaart van het verplegend apostolaat van vrouwelijke religieuzen, dat reikt van het ancien régime tot diep in de twintigste eeuw.

De archieven zijn ontsloten aan de hand van een plaatsingslijst en zijn toegankelijk mits toestemming van de bewaargevers.

Jo Luyten

Missie en wetenschap

Verslag van een Romeinse workshop

De workshop 'Missiologie, wetenschap en moderniteit: interactie en vergelijking tussen protestanten en rooms-katholieken, 1850-1939' is een intense wetenschappelijke bijeenkomst geworden op hoog niveau. Een dertigtal binnen- en buitenlandse specialisten discussieerde van 1 tot 4 maart 2006 over die thematiek in de immer gastvrije Academia Belgica te Rome. De bijeenkomst leverde mooie vergelijkende resultaten op en opende ook perspectieven voor verder onderzoek.

De workshop vormde een onderdeel van het FWO-project 'Missiologie, wetenschap en apostolisch beleid, 1890-1939' (promotoren Giacarlo Collet/Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Claude Prudhomme/Université Lyon II, Vincent Viaene/K.U.Leuven, Carine Dujardin/KADOC-K.U.Leuven en Jan De Maeyer/KADOC-K.U.Leuven) en stelde projectmedewerkster An Vandenbergh (KADOC-K.U.Leuven) in staat haar onderzoeksbevindingen te toetsen aan een internationaal gezelschap. Aansluitend op de lezing van Laurick Zerbini (Université Lyon II) werd de studiebijeenkomst afgesloten met een exclusief bezoek aan de collecties, de bibliotheek en het archief van het voormalige etnologisch-missionair museum, een wat onbekende en tot op heden gesloten sectie van de Vaticaanse Musea.

Uit de lezingen en discussies van de workshop bleek vooreerst hoezeer het begrip 'missiologie' over de denominaties heen moet worden gedefinieerd als een theologische specialisatie, ontstaan tegen de achtergrond van een bredere beweging van verwetenschappelijking van het missionaire gebeuren. Die verwetenschappelijking had niet zozeer te maken met een erkenning van de autonomie van disci-
 plines als etnologie, vergelijkende godsdienstwetenschap, geografie, linguïstiek, ... als wel met pogingen om ze te incorporeren in de missiewetenschap. Belangrijk is ook dat de interactie die op die manier ontstond, geen lineair verloop kende, maar een verschillende intensiteit had naargelang de denominatie, chronologie en ruimte. Het viel eveneens op hoe sterke intellectuele persoonlijkheden in dat verwetenschappelijkingsproces een rol speelden. Denken we maar aan de Duitse protestant Gustave Warneck (1834-1910), zijn katholieke tegenhanger Joseph Schmidlin (1876-1944), de in Parijs docerende Maurice Leenhardt (1878-1954), de Duitse etnoloog-missionaris Wilhelm Schmidt (1868-1954) en de Belgen Vincent Lebbe (1877-1940) (praktijk) en Pierre Charles S.J. (1883-1954) (schoolvorming).

In de interactie tussen missie en wetenschap in de tijdspanne ca. 1850 - ca. 1939 kunnen grosso modo drie versnellingsmomenten worden onderscheiden. Enerzijds kunnen die momenten als opeenvolgende fasen worden gedefinieerd, maar anderzijds wil dat niet zeggen dat de karakteristieken van elke fase niet bleven doorleven. Hoogstens verdwenen ze naar de achtergrond. Een historische evolutie als een pannendak dus.

Missie als empirisch-pragmatisch gegeven, ca. 1850 -

Missie als empirisch-pragmatisch gegeven, ca. 1850 -

Onder impuls van het religieus reveil in Europa in de eerste helft van de negentiende eeuw, kende ook de missionering, zowel aan protestantse als aan katholieke zijde, een sterke opleving. Protestantse (incl. anglicaanse) zende-

Illustratie: missionaris van Scheut Leo Bittremieux (1881-1946) met een Yombe-beeld, ca. 1930.

lingen en katholieke missionarissen kwamen daarbij in aanraking met 'vreemde' streken en volkeren. De lezingen van Jan van Butselaar (emeritus Faculté de théologie, Butare), Jan Jongeneel (emeritus Universiteit Utrecht), Olivier Servaes (UCL, FUDNP à Namur), Norman Etherington (University of Western Australia) en Frans J. Verstraelen (University of Zimbabwe) schetsten onder meer hoe de missiewerkers vol enthousiasme interesse toonden voor lokale culturen en talen en hoe die in woordenlijsten en grammatica's in kaart werden gebracht. Aan protestantse zijde gebeurde dat met het oog op de voor de verkondiging essentieel te realiseren bijbelvertalingen, aan katholieke zijde speelden communicatieve behoeften en het uitgeven van bijvoorbeeld een aangepaste catechismus mee. Zendingen en missionarissen

raakten ook gefascineerd door de lokale fauna en flora, die ze nauwkeurig in beeld brachten en waarover ze druk communiceerden met wetenschappelijke instellingen in het moederland. Een mooi voorbeeld daarvan bracht Patrick Harries (Universität Basel), met een intrigerend portret van de Zwitserse zending Henri-Alexandre Junod (1863-1934). Hoewel zendingen en missionarissen zich op dat botanische classificatiewerk toelieden met wetenschappelijke ernst en kennis, was de diepere drijfveer toch de gedachte dat door de natuur Gods scheppingskracht sprak. Door de studie van natuur en culturen kon met andere woorden Gods heilsplan beter worden ontrafeld.

Toch kwamen ook de evidente verschillen tussen protestanten en katholieken naar boven.

Missionarissen-wetenschappers Tentoonstelling in Leuven en Gent

Tot 10 juni loopt er zowel in KADOC als in het Gentse Huis van Alijn een tentoonstelling over 'missionarissen als wetenschappers'. *'Eenige bijzonderheden'*. Missie en wetenschap, de tentoonstelling in KADOC, brengt het algemene kader. In een eerste deel maakt de bezoeker kennis met het 'klassieke' beeld van de missionaris: een man met een lange baard die op zijn paard, kameel of moto door de steppe of brousse rijdt, met opgeschort habijt door een rivier waadt, ... alweer op weg om 'zieltjes te winnen' voor zijn geloof. De missionaris als een 'man van wetenschap' komt in het tweede deel aan bod: hij tekent zijn missiegebied op kaart uit, bestudeert de rijke fauna en flora, legt de inlandse talen vast en stelt grammatica's en woordenboeken samen. Uit de archieven, bibliotheek en audiovisuele collecties van KADOC worden onder meer missiespaarpotjes en -spelen, wervende affiches en

sprekende foto's getoond. In het wetenschappelijke luik komen figuren aan bod als de minderbroeder Placide Tempels, specialist in de Bantoefilosofie, de missionaris van het Heilig Hart Gustaaf Hulstaert en zijn onderzoek bij de Mongo, scheutist Antoon Mostaert en zijn studies over de Mongolen, okapikenner broeder Hutsebaut, van de norbertijnenabdij van Tongerlo, en de broeder-jezuïet Gillet met zijn botanische tuin in Kisantu.

Franz Van de Velde (1909-2002) is bij uitstek een 'klassieke' missionaris die met de ogen van een wetenschapper naar 'zijn' Inuit keek. Over hem loopt in het Huis van Alijn de tentoonstelling "Eskimopater Franz Van de Velde Vinivi". Uit zijn nalatenschap, die hij groten-deels overdroeg aan KADOC en die honderden unieke foto's, aantekeningen, brieven en documenten bevat, maakte het Gentse museum een boeiende selectie. Films en geluidsfragmenten vullen dit geheel aan.

Op bijgevoegde flyer vindt u alle informatie over beide tentoonstellingen.

De lezingen en interventies van Marc Spindler (emeritus Universiteit Leiden en Utrecht), Jean-François Zorn (Université de Montpellier), Kajsa Ahlstrand en Magnus Lundberg (Universitet Uppsala) maakten duidelijk dat missiönering aan protestantse zijde niet zozeer een zaak was van pastores, maar meer een taak van ontwikkelde leken. Protestantse zendelingenengenootschappen gaven daarenboven hun missiewerkers vóór hun vertrek een meer dan behoorlijke opleiding in de talen, geografie en culturen van het gebied waarnaar ze zouden afreizen. Ter plekke ging het dan om individuele bekering, de verkondiging aan de hand van de Bijbel, het vormen van lokale gemeenten en kerken. De lezingen van Olivier Servaes en Philippe Laburthe-Tolra (emeritus Université Sorbonne) daarentegen gaven een goed inzicht in de zwakke vooropleiding van de eerste generaties katholieke missionarissen in de negentiende eeuw. Het katholieke missiewerk werd in die periode veeleer gekenmerkt door een pragmatische aanpak, vaak gesteund op een praktische kennis van de lokale culturen. In de missies bij de indianen in het grensgebied tussen de Verenigde Staten van Amerika en Canada gingen ze bijvoorbeeld ofwel uit van het oude zeventiende-eeuwse reductiemodel (katholieke enclaves), of ze volgden de methode van het concurrentiële pluralisme, of ze namen de status aan van nomade die zich inleefde in de lokale culturen door mee te trekken met de indianen volgens het ritme van de natuur.

Wetenschapsbeoefening geproblematiseerd, ca. 1880/1890 -

Maar er kwam een moment dat zowel aan protestantse als aan katholieke zijde (met een interval van twee tot drie generaties) de interactie tussen missie en wetenschap werd geproblematiseerd. Aan protestantse zijde kreeg men de uitersten. Meer orthodox georiënteerde kerken wezen om geloofsredenen een te grote interactie af. De meer liberale

protestanten, al dan niet onder impuls van de koloniale staten (bijvoorbeeld Duitsland), gaven daarentegen een sterke impuls aan de relatie tussen missie en disciplines als etnologie, antropologie en geografie. De problematisering van de wetenschapsbeoefening door missionarissen hield in deze fase een professionalisering of verdieping in.

Het beste voorbeeld is allicht de katholieke Steyl-missionaris Wilhelm Schmidt, die zich via de oprichting van het tijdschrift *Anthropos* en de organisatie van religieus-antropologische zomercursussen inzette voor de fundering van een serieuze wetenschappelijke etnologiebeoefening door katholieke geleerden en missionarissen. Vooral aan katholieke zijde gingen er echter stemmen op om zich niet te laten overspoelen door de groeiende moderniteit, die een te grote zelfstandigheid toeliet van de ontwikkelende wetenschappen en daardoor leidde tot een gevaarlijke ondermijning van de Bijbel en de traditionele geloofswaarheden.

De wetenschapsbeoefening geïnterioriseerd: het ontstaan van de 'missiologie', ca. 1910 -

De problematisering van de wetenschapsbeoefening door de missionarissen leidde aan katholieke zijde, meer dan aan protestantse zijde, tot een "inpassing" van wetenschapstakken als etnologie, geografie en linguïstiek in de missiewetenschap. Het ontstaan van de missiewetenschap was aan katholieke zijde zeker schatplichtig aan de impulsen die uitgingen van het neothomisme als een nieuwe synthetische visie op mens en wereld. Het neothomisme wilde immers midden de wervelende en ontreddende moderniteit een methode en een leidraad aanreiken. Het feit dat precies in de context van neothomistische denkcentra als de universiteiten van Leuven, Fribourg (Zwitserland) en Münster en

het Institut Catholique te Parijs missiologische scholen ontstonden, berust dus niet op toeval. Missiedenkers als de Duitse seculiere priester Joseph Schmidlin en de Belgische jezuïet Pierre Charles integreerden, als alternatief voor het filosofisch en theologisch antimodernisme, de moderne wetenschappen als hulpwetenschappen in de missiewetenschap. Het betrof echter louter een voorzichtige integratie, vermits op geen enkel ogenblik aan de fundamenteën van het leergezag werd geraakt. Missiologie werd in feite de aangepaste theologische reflectie op het missiegebeuren, een gegeven dat duidelijk naar voren kwam in de lezingen van Giancarlo Collet, Frans Wijsen en Peter Nissen (Radbouduniversiteit te Nijmegen), Claude Prudhomme, An Vandenberghe en Carine Dujardin.

Heel interessant was ook hun vaststelling dat de Eerste Wereldoorlog door een groot deel van de missiewereld werd aangevoeld als een nefaste aberratie van het nationalisme (nationalistisch kolonialisme) en op die wijze de Heilige Stoel, vanuit een universele aanspraak,

Illustratie: enkele scheutisten bij een reusachtig boeddhabeeld nabij Tatumg, jaren 1930.

aanporde tot missionaire reflectie. En inderdaad, in het interbellum nam Rome de leiding in het debat tussen missie en wetenschap over. Vier voorbeelden spreken voor zich. Primo was er de apostolische brief *Maximum illud* (1919) van Pius XI, waarin Rome voor het eerst de missionaire actie legitimeerde en nationalistische misbruiken aanklaagde; secundo was er de grote missietentoonstelling die in 1925 in het paleis van Lateranen te Rome plaatsvond; tertio kreeg de missiologie in 1930 een plaats aan de Gregoriana, de Romeinse universiteit van de jezuïeten; en ten vierde startte de Propagande Fide een jaar later met een missiologische faculteit aan de pauselijke universiteit Urbaniana.

Het optreden van de Heilige Stoel belette echter niet dat er heel wat divergenties waren (of bleven). De workshop maakte trouwens eens te meer duidelijk dat de rooms-katholieke kerk niet als een monoliet mag worden gezien. Hoe groot de verschillen wel waren, bleek uit de reeds geciteerde lezingen van An Vandenberghe en Carine Dujardin, maar ook uit het referaat van Neil Collins (University Maynooth) over de aarzelende opleiding van de Ierse missionarissen van de congregatie van Sint-Columba. In het interbellum kwam ook het hoog theoretische gehalte van de missiologie enigszins onder druk. Boeiend was om horen hoe theoretici als Joseph Schmidlin en Paolo Manna (1872-1934) onder invloed van maandenlange studiereizen naar China hun missionaire reflecties bijstuurden. In dat verband moet worden opgemerkt dat er zowel aan katholieke als aan protestantse zijde een positieve openheid bestond ten aanzien van de zogenaamde cultuurvolkeren in Azië en het Midden-Oosten in tegenstelling tot de zogenaamde 'primitieve' volkeren in Afrika en Oceanië. In dat verband bracht Eugène Lapointe (Université St.-Paul Montréal) de verrassende figuur van de oblaat Albert Perbal (1884-1971) ten tonele, die ondanks zijn genuanceerde benadering historisch gezien in de schaduw bleef van mgr. Celso Costantini

(1876-1958), de legendarische prefect van de Propaganda Fide in het interbellum. Armin Owzar (Westphalische Wilhelms-Universität te Münster) behandelde de enigszins onbekende problematiek van de houding van de katholieke en protestantse missiologie ten aanzien van de islam, terwijl Olivier Rota (Université Lille III) die van de katholieke missiologie ten aanzien van de joden naar voren bracht.

Uit de slotconclusies, helder geformuleerd door Claude Prudhomme, bleek hoezeer in het missiologische gebeuren de inbreng van vrouwelijke religieuzen afwezig was. Hoewel we misschien beter kunnen spreken van 'onderbelicht'. Aan protestantse zijde waren er immers zeker vrouwelijke zendelingen werkzaam,

terwijl in de katholieke missiewereld de vrouwelijke religieuzen actief aanwezig waren op de Internationale Missionaire Weeken te Leuven (1924-) en er onder de zeven promovendi van de Duitse missioloog Schmidlin één vrouwelijke religieuze kan worden geteld. Het thema 'Missiewetenschap, missiologie en gender': stof voor een volgende workshop?

Na bewerking door de auteurs en beoordeling door de Editorial Board werden de handelingen van de workshop gepubliceerd in de reeks KADOC Studies on Religion, Culture and Society, uitgegeven door Universitaire Pers Leuven.

*Jan De Maeyer, Carine Dujardin
en An Vandenberghe*

Leo XIII en de wereld Nieuwe publicatie

Paus Leo XIII staat bekend als een 'volks-paus'. Denk aan de encycliek *Rerum novarum*. Hij was echter ook een diplomaat. In de nieuwe KADOC-publicatie *The Papacy and the new world order / La papauté et le nouvel ordre mondial*, voorgesteld in Rome naar aanleiding van de workshop, gaan twintig binnen- en buitenlandse onderzoekers, onder redactie van Vincent Viaene, na hoe de wisselwerking tussen de Vaticaanse diplomatie en de publieke opinie vorm gaf aan de internationale positie van de Heilige Stoel tijdens zijn pontificaat in het laatste kwart van de negentiende eeuw.

Leo XIII greep de kansen die de veranderende wereld, gekenmerkt door globalisering, imperialisme en democratisering, hem boden om de "algemeen directeur van de humanitaire machten van de wereld" (W.T. Stead) te pogen te worden. Hij gaf impulsen aan de overzeese missies, had aandacht voor de massale migratiestromen, was betrokken bij de antislavernij- en de vredesbeweging

en had oog voor het sociale vraagstuk: hij legde de basis van een modern pausdom.

Voor de Romeinse kwestie - het streven van het Vaticaan naar het herstel van een 'wereldlijke' macht - zette hem ertoe aan om de band van de Heilige Stoel met de katholieke massa te consolideren en zelfs te verstevigen. Hij bracht een brede eensgezindheid tot stand over een programma dat hetatholicisme een eigen plaats moest geven in de moderne wereld. Daarvoor maakte hij dankbaar gebruik van oude en nieuwe communicatiemiddelen. Zowel bij katholieken als niet-katholieken creëerde hij het imago van de Heilige Stoel als morele grootmacht. Hij maakte het pausdom tot een 'actor' op de internationale scene.

The Papacy and the new world order / La papauté et le nouvel ordre mondial werd uitgegeven door Universitaire Pers Leuven in de reeks KADOC Studies on Religion, Culture and Society en het Belgisch Historisch Instituut te Rome in de reeks Bibliotheek. In bijgevoegde folder vindt u de uitgebreide inhoudstafel, de technische gegevens en een bestelformulier.

Voor hem én haar. En hun kinderen

Onderzoek naar volkstuinen in Vlaanderen

Zoals aangekondigd in de *Nieuwsbrief* van juli 2004 bereidt KADOC in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd (een initiatief van de provincie Oost-Vlaanderen) een publicatie en een tentoonstelling voor over de volkstuinen, door velen nog gekend als het “Werk van den Akker” of kortweg “Den akker”. De tentoonstelling zal plaatsvinden in juli-augustus 2007 in het Caermersklooster in Gent. Dan geeft uitgeverij Davidsfonds ook een boek uit waarin verschillende facetten van het fenomeen aan bod zullen komen. In dit artikel belichten we het resultaat van recent onderzoek: de volkstuin als ‘familiegebeuren’.

Verschiedende archieven, waaronder het archief van het Werk van den Akker zelf, werden de voorbije jaren onder de loep genomen. Studenten Geschiedenis van de K.U.Leuven interviewden volkstuinders over hun dagelijkse bezigheden in de tuin, maar ook over de volkstuin als sociaal gebeuren. Meer dan tweehonderd plaatselijke afdelingen ontvingen een enquête over hun archief en iconografisch materiaal.

Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat het fenomeen van de volkstuin veel meer omvatte dan het bewerken van een lapje grond door een tuinder. Van bij de oprichting van het Werk van den Akker in 1896 besteedden het nationale bestuur en de vele lokale afdelingen aandacht aan de vrouw en de kinderen van de mannelijke leden. Op verschillende congressen kreeg een specifiek ‘programma’ voor hen vorm, dat onder meer via het tijdschrift *De Volkstuin* (opgericht in 1930) werd verspreid.

Een familiegebeuren

De initiatiefnemers van het Werk van den Akker hadden een dubbel doel voor ogen. Door werklozen of fabrieksarbeiders de mogelijkheid te geven eigen groenten te kweken, kon worden bespaard op de armenzorg en leerden de arbeiders ook spaarzaam om te gaan met levensmiddelen. Tegelijkertijd hoopte de burgerlijke elite met de oprichting van volkstuinen zedelijke en sociale doeleinden te realiseren. De geproletariseerde massa stond immers aan heel wat ‘verleidingen’ bloot: drank, misdaad, revolutie. Tuinarbeid daarentegen was een ideale vorm van vrijetijdsbesteding: de arbeider kwam (opnieuw) in contact met de natuur. Het ritme van de seizoenen leek dé stabiliserende factor in een alsmaar veranderende samenleving.

Niet alleen de mannelijke tuinders deden hun voordeel met de bewerking van een lapje grond. De volkstuin, zo meenden de initiatiefnemers, kon een gunstige invloed hebben op de financiële situatie en de morele gezondheid van de hele familie. Vandaar dat ze de vrouw en de kinderen van de tuinders nauw bij het initiatief betrokken. Het welslagen van de actie lag immers mee in hun handen.

Een goede huisvrouw

Zoals de andere vrouwen in de arbeidersklasse was ook de vrouw van de volkstuinder de spil van het huishouden en de behoeder van het welzijn van man en kinderen. De groenten, door de man gekweekt in de volkstuin, diende zij te bereiden tot heerlijke en gezonde maaltijden. Het deel van de oogst dat het gezin niet onmiddellijk consumeerde,

moest de vrouw conserveren voor de wintermaanden. Niets mocht verloren gaan, want spaarzaamheid was de grootste deugd van een huisvrouw.

De vrouwen van de volkstuinters werden in die taken bijgestaan door de plaatselijke afdelingen, die kookavonden en lessen 'huishoudkunde' inrichtten. Huishoudconsulenten van het ministerie van Landbouw gaven dan praktische tips over de verwerking en bewaring van groenten en fruit. In een enkele afdeling stelde een plaatselijke industrieel zelfs een pasteurisatiemachine ter beschikking. Verder verschenen er in het maandschrift *De Volkstuint* regelmatig bijdragen voor de vrouwen over het 'hoe' en het 'waarom' van het runnen van een huishouden.

In tegenstelling met agrarische milieus, waar de boerinnen vaak de moestuin beheerden

terwijl de mannen op de akker werkten, werd van de vrouw van de volkstuint niet verwacht dat zij zelf aan de slag ging in de groentetuin. De bloementuin daarentegen was volledig haar domein. Als zorgzame echtgenote en moeder moest zij, volgens de redactie van *De Volkstuint*, het schone een plaats geven in de tuin. Met het vervaardigen van bloemendecoraties kon zij bovendien ook van het huis een aangename plek maken, waar de man na zijn dagtaak tot rust kon komen.

Jeugdactie

Bloemen hadden niet alleen een 'heilzame' werking op de man, ook voor de geestelijke ontwikkeling van de kinderen was het noodzakelijk dat ze van jongs af aan in contact kwamen met de natuur. In Sint-Niklaas was dat de aanleiding om in 1926 te starten met een jeugdafdeling van de volkstuint, een initiatief dat de volgende jaren navolging kreeg

Illustratie: de wagen van de afdeling van het Werk van den Akker van Kuurne in een processie, 1938.

in tientallen afdelingen. Doorgaans kwamen de kinderen (meestal jongens) tweemaal per week samen onder leiding van de plaatselijke onderwijzer. Per twee kregen ze een eigen akkertje toegewezen. Via wedstrijden moedigen de begeleiders de competitiegeest en de inzet van de jonge tuinders aan.

Opvallend is dat die jeugdtuinen (of schooltuinen zoals ze ook werden genoemd) vooral de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog in de belangstelling stonden. De terugval van het aantal planters in vergelijking met de oorlogsperiode was daaraan niet vreemd. Vele plaatselijke afdelingen hoopten met zulke jeugdtuinen het voortbestaan van de volkstuin te kunnen garanderen. Of zoals een plaatselijke opzichter het formuleerde: "het zaad voor een

betera vrije-tijdbesteding is er gestrooid".

Oproep

Na de eerste bijdrage over volkstuinen in de *Nieuwsbrief* ontving KADOC verschillende bruikbare reacties. Heel wat mensen zullen daarover de komende maanden opnieuw worden gecontacteerd. Toch zijn we nog steeds op zoek naar iconografisch materiaal.

Als u in het bezit bent van foto's, films, affiches, ... die getuigen van het rijke verenigingsleven van de volkstuin, kan u steeds met ons contact opnemen.

E-mail: Roeland.Hermans@kadoc.kuleuven.be

Roeland Hermans

Illustratie: tekening gepubliceerd in een brochure van het Werk van den Akker, jaren 1930.